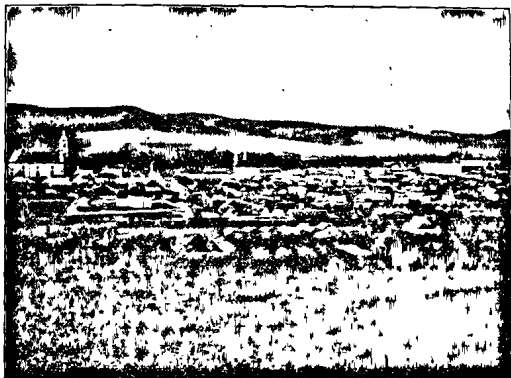

ՀԱՅԱՊՈԼԻՍ (1) ՔԱՂԱՔԻՆ

ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Հունգարական աշխարհին Թրանսիլուանիոյ նահանգին հայաբնակ քաղաքաց մէջ նշանաւորագոյնն է ստուգիւ Հայապոլիսը (լատ. Armenopolis, գերմ. Armenierstadt). զոր տեղացիք սովորաբար Հայաքաղաք կամ Կերլայ կը կոչեն. վերջին անուան առումաներէն լեզուաւ փոքրիկ գիւղ մ'ըլլալով սոյն քաղքին ծայրը, Հունգարացիք վաթսուն տարիէ 'ի վեր առ հասարակ կ'անուանեն զայն Սամոշույվար (Szamos-ujvár), որ է ըսել «Սամոշ գետին վրայ նոր բերդաքաղաք» :

(1) Դիւմամբ կը գնենք այս հայկական ձեւով քաղքին անունն, ըստ այլ նմանօրինակ վերջաւորութեամբ քաղաքաց. ինչպէս Եղիսաբեթուպոլիս՝ 'ի Հունգարիս եւն, — Պատկերիս առաջին յատակին վերայ կը նշմարուի երկաթուղոյ կայարանն հանդերձ կառախմբով մը. ձախակողմի մեծ շէնքն հայոց Մայր եկեղեցին է, իսկ մէջտեղի կրկին աշտարակօք տաճարը՝ լատինացւոց Ս. Փրանկիսկոս եկեղեցին է. առոնց երկուքին միջեւ կ'երեւի Սողոմոնի տաճար կոչուած հայոց միւս եկեղեցին, եւ ասոր մօտ բողոքականաց ժողովարանը սրածայր զանգակաւ տունով. աջակողմեան բարձր շէնքը՝ քաղքին Գիմնազիոնն է. աւելի անդին կը տեսնուի Պետական Արգելանոցն՝ որ Ուղղութեան տուն կը կոչուի. Վերջապէս համայնապատկերիս յետին յատակին վրայ նշմարուած ծառաստանն՝ Հասարակաց պարտէզն է :

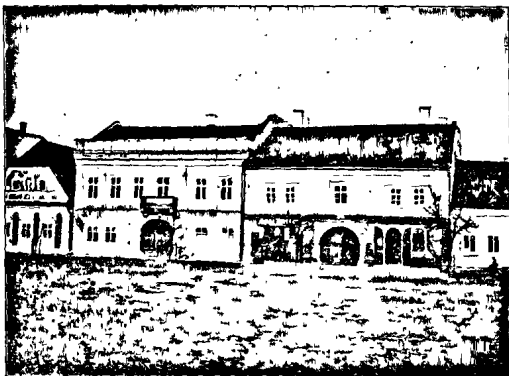

Մեծ հրապարակին արեւելեան կողմը

Քաղքիս Հայապոլիս յորջորջուելուն պատճառն ո՛չ այնչափ Անի-էն (1) ԺԴ. դարուն մէջ գաղթող մեր ազգայնոց իրենց հաստատուն բընակութիւնն հոս դրած ըլլալուն համար է , որչափ իւր իսկ հիմնադիրն հայազգի եպիսկոպոսն Օքսենարիոս վ. Սաեփանեան (կամ Վրդարեան ռումաներէն յորջորջմամբ) ըլլալուն , Թրանսիլուանիոյ կաթողիկեայ հայոց առաջին հովիւն , որ Լէոբուս Ա. Գերմանիոյ կայսեր եւ Հռոմ գարիոյ Թագաւորին հրամանաւ ու արքունի հրովարտակով հիմնարկած է զայն յամի 1700 . մե՛ծ փառք եւ պատիւ արգարեւ մեր ազգին համար : Դժբախտաբար հազիւ 15 տարի վերջը՝ նոյն Օքսենարիոս եպիսկոպոսն ըստ ամենայն հաւանականութեան Թուրքաւորուած կը վախճանի ՚ի Վիեննա 1715ին, եւ հոն իսկ կը թաղուի . իրմէ վերջն ուրիշ եպիսկոպոս չունեցան մերայինք (2) :

(1) Մինչեւ ցայսօր կան հոս ոչ սակաւ հայ ընտանիքներ , որոնք «Անեցի» յորջորջումը պահած են :

(2) Սոյն մեծագործ անձին նկատմամբ՝ ինչպէս նաեւ Թրանսիլուանիոյ ընդհանուր հայոց վրայ պատմական տեղեկութիւնք կ'աւանդուին ՚ի հմտալից մատենան *Historia Armenorum Transsilvaniae per Christophorum Lukacsi parochum Armenopolitanum, Vienna 1859* . նոյնպէս ՚ի մասնաւորի կը գրէ Հ. Գրիգոր վ. Գովրիկեան «Դրանսիլուանիոյ Հայոց Մետրապոլիսը» գրքին մէջ, Վիեննա 1896 , էջք 116-133 : — Քանի մը տարիէ ՚ի վեր հանգանակութիւն մ'իղած եւ 20 հազար Փրանքի գումար մը գրեթէ ժողվուած է՝ քաղքիս մեծ հրապարակին վրայ յիշեալ մեծանուն Նպիսկոպոսին որձանը կանգնելու համար . բայց տակաւին գործի ձեռնարկուած չէ : Կը մաղթենք որ օր մ'առաջ իրագործուի այս գաղափարն , ինչպէս նաեւ նոր եպիսկոպոս մը դրուելու կարեւոր խնդիրը :

Նոյն հրապարակին տեսնեալն կողմը (1)

Քոլոմվարի եւ Պուտարէշթի հետ միացած է Հայադաղաքն երկաթուղեաւ քսան տարիէ 'ի վեր․ բնակչաց թիւն է այսօր 7,500. որոնց հազար հինգ հարիւրն հայ են՝ ամենքն ալ կաթողիկեայ․ վաճառականութեամբ եւ ալլեւայլ առուտութեամբ կը զբաղին․ կան եւս մեծ կալուածատէրներ, որոնք անասնաբուծութեան ետեւէ են եւ բազմաթիւ տուարներ ունին․ վերջապէս կը դառնան իսկ 'ի մերայնոց՝ որ ընդարձակ գործարաններ կը բանեցընեն։ — Քաղաքապետն՝ ինչպէս նաեւ տեղւոյս բոլոր պաշտօնեայք՝ հայազգի են․ բայց իրենց խօսած լեզուն տեսակ մը գաւառաբարբառ է․ խառն տաճկերէն եւ ռումաներէն բառերով․ դժբախտաբար հայերէն խօսողներէն մեծագոյն մասն անգամ մի այրուսնքը կարգալ եւ գրել չեն գիտեր։

Երկու եկեղեցի ունին մերազնեայք հոս․ մին մեծ՝ Մայր եկեղեցին, յանուն Սրբոյ Ներսիսեան՝ հիմնարկեալ 1748ին, որուն շինութիւնը տասը տարի տեւած է․ եօթը խորան ունի, որոնց միոյն վրայ կը տեսնուի Րիւպէնս հռչակաւոր պատկերահանին՝ Քրիստոսի խաչին իջնակ իւղաներկ թանկագին նկարը (2)։ Միւս եկեղեցին փոքրագոյն է եւ շինուած 1723ին ծախիւք Երմայեան Սողոմոն եւ Աստուածատուր հաբաղատաց․ նուիրեալ է Աւետման Սրբոյ Կուսին Մարիամու․ երեք խորան ունի միայն, բայց առաջինէն աւելի գեղեցիկ է՝ դոյնդոյն ապակի-

(1) Պատկերիս աջակողմը կը տեսնուի կրկնայարկ առնէն Պ. Դանիէլեանի երբեմն հայ Պաշտօնէի վաճառականութեան Հունդարիոյ։

(2) Թէպէտ ոմանք ուզած են մերժել պատկերիս վաւերականութիւնը․ ոսկայն գիտնական հայ Տոքթորն Յովհ. Թլմէշյարի A. Szamosújvári Rubens-kep գրուածքին մէջ, 1900ին հոս ապագրեալ, բացարձակապէս կը հաստատէ նկարիս բուն իսկ Րիւպէնսէ քաջուած ըլլալը։

Մայր եկեղեցին (1)

ներով ու շքեղ որմանկարներով (2) զարդարուած . անգացիք Սողոմոնի տաճար կ'անուանեն զայն . — Տեղական գղերը կը բաղկանայ յայժմուս Աւագերէց-Ժողովրդապետէ մը, որ է գերյարգելի Ղուկաս վ. Պարանեան, եւ ուրիշ երեք կուսակիւց ժահաններէ . յիշեալ ժողովրդապետը թէ՛ քաղքիս եւ թէ՛ շրջակայ տեղերուն լաւին կղերին վրայ իրաւասութիւն ունի , որ շատ տարօրինակ լաւ մ'է : Յամին 1722 Մխիթար Արքայն առանձին յանձնարարականով հոս խաւրած է զՀայր Մինաս վ. Թորոսեան, որ եւ Հայապոլսի ժողովրդապետ եղած եւ այս կողմերս քարոզութիւններ իսկ ըրած է (3) :

Քաղաքս ունի Պետական նոր Գիմնազիոն-Լսարան մը , ուր կ'աւանդուին բարձրագոյն ուսմունք : Վարիչն հայ է . կան չորս ուրիշ ուսուցիչք ալ 'ի մերայնոց , որոնց մին եկեղեցական : Աղջկանց համար միջին եւ ստորին ընթացքի վարժարան մը կայ , նոյնպէս նաեւ տար-

(1) Եկեղեցւոյս աշտարակը երկու անգամ կործանած եւ շինուած է . նախ 1784 թուականին , եւ յետոյ 1800ին՝ կայծակ ինկած ըլլալով վրան :

(2) Պողոս Առաքելոյն քարոզութիւնը ներկայացընող որմանկարին մէջ, շատ նման կերպարանքով գծադրուած է Հ. Ղեւոնդ Ալիշանի պատկերը :

(3) Դրանսիուանիս Հայոց Մեարտիրոսը : Էջ 160-164 .

Բնակարան հայ կոմս Քարաշունեան զարմին (1)

րական դպրոց մը մանչ աղայոց • ստկայն այս ամէն կըթական հաստատութեանց մէջ մայրենի լեզուի ուսումը դրեթէ բարձի թողի եղած է • — Ասոնցմէ զառ կայ բուն իսկ ազգային նորակառոյց դպրոց մը 'ի քաղաքիս , յանուն Սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին , ուր 24 գիշերօթիկ աշակերտք ձրիաբար կը դաստիարակուին , եւ հայերէն լեզուի կանոնաւոր դասախօսութիւնք կ'աւանդուին , վերատեսուչն է յայժմուս Յովհաննէս վ. Միսքեան :

Հոս կը հրատարակուի 18 տարիէ 'ի վեր Armenia անուամբ եւ հունգարերէն լեզուաւ գրական եւ ուսումնական ամսաթիւերին , որ գիտական յօդուածներով կը ծանօթացընէ մեր ազգին վերաբերեալ տեղեկութիւնքը • քիչ անգամ հայերէն գրով ոտանաւորներ լոյս կը տեսնեն նոյնին մէջ , իմրագրապետն է Պ. Խաչիկ Սոնկոթ (Աստուածատուբեան) , ազգասէր եւ գործունեայ անձ մը եւ միանգամայն Ուսուցիչ Պետական Դիմնագիրոսին մէջ :

Վերջապէս ընթերցողաց բաւական որոշ գաղափար մը տալու համար տեղւոյս ազգայնոց խօսած լեզուին վրայ , կը դնենք հոս մի քանի առաւելներ եւ ասացուածներ , որոնք ցարդ հրատարակուած չեն •

Առածք

Թէզ (շուս) գարձի'ր , քիչ բարձի'ր •

Վար դրիլ է զգլուխը , փուսթիթ (տակնուվրայ) եղիլ է տունը •

(1) Բնակարանս դար մը յառաջ կը պատկանէր հայազգի կոմս Քարաշունեան զարմին հայապոլսեցւոյ , իսկ այժմ Թուսնեներու կղերանոց եղած է •

Ուզիւ ին ըզես (զիս) կրօֆիեր (կոմսեր), պարոններ, նըսունըու-
նը ուզող ունացիլ իմ, ու մէկ գութչուն (խոյրարարի) մը էտեւանց
գնացիլ իմ:

Դատըստանը՝ մոմէ քիթը՝ ո՛ր գին կի ծալլեն, ան գին կի ծալլու ի:
Ես Յոհաննէս ածը (այծը) կրասղ՝ ես աոնող (փոխ սատկ): Աս-
տուած վճարող:

Խօսակցութիւն

Յոհա՛ննէս՝ տ՛ա զմցան (կատուն) ու տա՛ր բազը (տան սաորեր-
կրեայ մասն), քո (որովհետեւ) կրակ է (կայ):

— Մ՛ըլայ հեւ (մի՛ ըլլար խեւ), դը (վասն դի) լուսնիկայ է:

— Մաքար (թէ) կրակ է՝ մաքար լուսնիկայ է, տա՛ր նուժա (միայն)
զմցան բազը:

Աղօթք

Յիսո՛ւս պապու՝ պահէ՛ զմեզ կրակէ, ջրէ, յանկարծակի մահէ,
քաթանանմէ (աւազակ զօրքերէ), ո՛ր չհասկանին զմեզ:

Կարծենք թէ այս համառօտ ծանօթութիւնք բաւականապէս կը
լուսարանեն Հայաքաղաքիս այժմու վիճակը: Նա՛ս փափաքելի է որ
Հոռնդարիոյ միւս հայարնակ սեղերուն վրայ ալ մանրամասն տեղեկու-
թիւնք հրատարակուին աղղային թերթերու մէջ:

Յ. Վ. Մ.

Հասարակաց պարտէզն (1)

(1) Սամոզ գետն եւ իւր մէկ փոքր ճիւղը կը շրջապատեն այս ըն-
դարձակ հասարակաց պարտէզն, որ բարձրաբերձ ծառերով ու արուես-
տական յճակով ժը զարդարուած է: Զմեռը բոլորովին կը սառի այն,
եւ տեղադիրք մեծ զուրաճութեամբ երկաթեայ սահելու ոսնամաններով
կը զբօսնուն նոյնին վրայ: — Գիանալու է որ ձմեռն հոս չափ սաստիկ
ցուրտ կ'ընէ, անցեալ յունուարի մէջ՝ Գերմաշափը Օէն մինչեւ 30°
վար իջաւ քանի մը օր: